

# Hurrilere İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar

## The First Records on Hurrians in the Hittite Cuneiform Texts

Turgut YİĞİT\*

Öz

*Eski Önasya tarihinde ve kültüründe önemli bir rolle karşımıza çıkan Hurriler, M.Ö. 3. binyılın sonlarına doğru Transkafkasya ve Doğu Anadolu'dan güneye doğru yayılmışlardır. M.Ö. 2. binyılda Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de önemli bir siyasal ve kültürel varlığın temsilcisi olan bu kavim, Anadolu'da ilk kez geniş çaplı bir siyasal birlik kurmuş olan Hititleri hem kendilerinden hem de Mezopotamya'dan aktardıkları kültürel değerlerle büyük ölçüde etkilemişlerdir. Hititler tarihlerinin erken dönemlerinden itibaren yönlerini Anadolu'nun güneydoğusuna ve Kuzey Suriye'ye çevirmişler ve burada güçlü bir Hurri varlığı ile karşılaşmışlardır. Hurriler ilk olarak M.Ö. 17. yüzyıla ait Hititçe çivi yazılı belgelerde az sayıda kayıtla karşımıza çıkarlar*

**Anahtar Kelimeler:** Hurriler, Hitit, çivi yazısı

**Abstract**

*The Hurrians were an important ethnic group in the history and culture of ancient Near East. They arrived in northern Mesopotamia, southeastern Anatolia and Syria from the north and the northeast towards the end of the 3rd millennium BC and apparently became one of the most dynamic cultural and political forces in these regions in the following millennium. The Hittites whose civilization was greatly influenced by the Hurrians were the main power in Anatolia. After the Hittite dominion was established over the Anatolia, further expansion took place into the southeastern Anatolia and northern Syria. In the 17th century the Hittites conducted their campaigns in the regions, there was a substantial Hurrian presence. The first*

\* Doç.Dr., Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi

*appaerence of the name of Hurri is sporadically in the historical texts and palace chronicles dating to the 17th century according to their contexts among the Hittite cuneiform archives.*

**Keywords:** Hurrians, Hittite, cuneiform

Eski Önasya'nın önemli uygarlıklarından birinin temsilcisi olan Hurriler Eski Tunç Çağı'ndan itibaren tarih sahnesinde izlenebilmektedirler. Transkafkasya ve Anadolu'nun doğusunda M.Ö. 3. binyılın sonlarına dek buldukları ileri sürülebilen Hurriler, bu binyılın ortalarından itibaren de güneye doğru yayılım göstermişler ve Önasya'nın bir çok yerinde M.Ö. 2. binyıldan varlıklarına dair izleri günümüze ulaştırmışlardır. Kendilerine ait kaynaklardan çok ilişkide buldukları diğer kavimlerin yazılı belgeleri vasıtasıyla siyasal ve kültürel yapıları üzerine bilgiler edinebildiğimiz Hurrilerin her zaman bütünsel ve tutarlı bir şekilde ortaya konulabilen siyasal tarihlerinden söz etmek mümkün değildir. Bu durumun M.Ö. 2. binyılın ilk dönemlerine ait tarihleri hakkında daha geçerli olduğunun kabul edilmesi gerekirken, aynı binyılın ortalarına doğru Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesindeki bazı beyliklerde etkin olduğu gözlenen Hurri unsuru<sup>1</sup> Önasya'daki en belirgin siyasal varlıkları olarak tanımlanabilecek Mitanni Devleti'nin içinde yer almıştır<sup>2</sup>. Hurrilerin siyasal anlamda varlıklarının M.Ö. 2. binyılın sonlarına doğru gözden kaybolduğu izlenirken uygarlıktaki etkileri devam etmiştir<sup>3</sup>.

Eski Tunç Çağı Doğu Anadolu kültürleri ile ilişkili oldukları kabul edilen Hurrilerin<sup>4</sup> daha M.Ö. 3. binyılda Doğu Anadolu'da ve Suriye'de varlıklarına dair belirgin yazılı kanıtlar Akkad Kralı Naram-Sin'e ait kimi metinlerdeki bazı yer ve şahıs isimleri dolayısıyla bilinir<sup>5</sup>. Bunun yanı sıra Anadolu'ya dair en eski içerikli yazılı kayıtların olduğu kabul edilen *şar tamhari* metinlerinde<sup>6</sup> de Akkad Kralı Naram-Sin'e karşı savaşan Anadolulu

<sup>1</sup> Wilhelm 1994, 13-14

<sup>2</sup> Astour 1972, 103. En belirgin olarak Hurri unsuru ile tanınan bu siyasal yapı yazılı belgelerde Hurri, Hanigalbat ve Mitanni adıyla tanınır. Bu üç ismin birbirinin yerine kullanılabilirdiği belirtilmektedir. Hanigalbat adının Sami dillere özgü ve Akkadca belgelerde geçtiği, Hurri adının Hurrice'de kullanıldığı ve Mitanni'nin ise Hint-Ari bir kullanım olduğu üzerinde durulur (Astour 1972, 105)

<sup>3</sup> Ünal 1997, 22

<sup>4</sup> Sevin 2003, 147

<sup>5</sup> Wilhelm 1994, 8

<sup>6</sup> Akkadlı Krallar Sargon ve Naram-Sin'e ilişkin efsanevi içerikli bu metinlerin Mezopotamya'da, Mısır'da Tel el Amarna'da ve Anadolu'da Boğazköy arşivinde nüshaları

krallardan birine ait olarak görünen<sup>7</sup> *Pampa* adına<sup>8</sup> Nuzi metinlerinde Hurri şahıs adlarını oluşturan bir eleman olarak rastlanılmaktadır<sup>9</sup>. M.Ö. 2. binyılın başlarına ait olan Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de gün ışığına çıkarılan Kaniş Karumu çivi yazılı arşivlerindeki belgelerde çok sayıda Hurri şahıs adları ve Hurri diline ilişkin sözcüklerin bulunması<sup>10</sup> bu dönemde Orta Anadolu'ya dek uzanan Hurri etkisini gösterir. Ayrıca Kaniş'te bulunan ve Kaniş Kralı'na yollanan mektubun göndericisi olan Mama Kralı Anum-Hirbi'nin adının Hurrice olduğu da kabul edilir<sup>11</sup>. M.Ö. 17. yüzyılda Hitit Krallığı'nın kurulması ile birlikte başlayan Hititçe çivi yazılı belgelerde de Hurriler varlıklarını gösterirler. Hitit Krallığı kurulduktan sonra dış politikada ağırlık Anadolu'nun güneydoğusu ve Kuzey Suriye'ye verilmiş ve bu durum tüm Hitit Tarihi boyunca devam etmiştir. Hurrilerin M.Ö. 2. binyılda siyasal ve kültürel varlıklarının en yoğun olduğu bölge böyle bir Hitit ilgisi altına girmişken, bu iki kavimin ve onların temsil ettiği kültürün yoğun ilişkide olması da kaçınılmaz olmuştur. Eski Hitit Krallığını takip eden dönemlerde hem siyasal olarak hem de bunun ötesinde daha çok kültürel açıdan Hurrilerin Hititler üzerindeki yoğun etkisi açıkça izlenebilir.

Öncelikle din olmak üzere, dil, edebiyat, giyim-kuşam, tıp, büyü gibi bir çok alanda Hurrilerin Hititleri büyük ölçüde etkilediklerini, hem kendilerinden ama özellikle de Mezopotamya'dan, bir çok hususu Hititlere aktardıklarını ve aktarılmasında aracı olduklarını biliyoruz. Hitit siyasal tarihi incelendiğinde, Hurrili isimler taşıyan Hitit hanedanına mensup kişilerin bulunması ve Hurri kökenli olup Hitit yönetiminde, kültürel yapılanmasında önemli roller üstlenmiş simaların bulunması etkileşimin derecesini gösterir. Hitit siyasal tarihi ve kültürünün gelişiminde, biçimlenmesinde çok önemli bir yeri olan söz konusu kavim ile tüm tarihleri boyunca Hititler arasında devam edecek etkileşimin başlangıcının nasıl ve hangi yönde olduğunun daha iyi anlaşılması ve değerlendirilebilmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle, Hurrilerin en eskiye ait içerikli Hititçe çivi yazılı belgelerde nasıl ve hangi bağlamda ortaya çıktıklarını, Hititler ile olan en eski ilişkilerinin yazılı belgelere nasıl yansıdığını bu araştırmamızda ele alacağız.

ele geçmiştir

<sup>7</sup> KBo III 13 (2BoTU 3). Güterbock 1938, 67 vd.

<sup>8</sup> Laroche 1966, 135

<sup>9</sup> Gelb-Purves-Macrae 1943, 242'de Nuzi şahıs adlarında yer alan ve Hurrice olarak tespit edilen *pampa* elemanı üzerinde durulur. Burada verilen bilgiye göre *Haşipampa*, *Zilipampa* bu elemanın bulunduğu isimlerdir.

<sup>10</sup> Garelli 1963, 155-158

<sup>11</sup> Balkan 1957, 37

Hititçe çivi yazılı belgelerde Hurri adına ilişkin en eski kayıtlar, bu yazının ilk ortaya çıktığı döneme, yani M.Ö. 17. yüzyıla aittir. Hitit çivi yazısı Eski Babil üslubunda bir çivi yazısıdır ve bu yazının Kuzey Suriye'de Hurrilerin aracılığıyla Hititler tarafından alınarak kendi dillerine uyarlandığı genellikle kabul edilir<sup>12</sup>. Söz konusu yazı ile yazılmış belgelerden oluşan Boğazköy arşivindeki Hitit Krallığı'nın kuruluş dönemine ve hemen sonrasında ilişkin içerikli metinlerden bazılarında, Hurri adının geçtiği Hurrilerle Hititlerin karşılaşmalarına dair kayıtlar yer alır. Bu belgeler dönemin ana tarihsel metinleri olduğu gibi, tarihsel içerikli diğer metinler, saray kroniği olarak tanımlanan ya da içeriği tam olarak anlaşılamayan fragmanlardır.

Hurri adının yer aldığı en eski tarihsel içerikli belgelerden biri Kral I.Hattuşili'ye ait, onun altı yıllık icraatını konu alan yıllıklardır<sup>13</sup>. Yıllıklarda Hurriler KBo X 2 öy. I 24 ve KBo X 1 öy. 11'de geçmektedir<sup>14</sup>.

Hititçe nüshada Hurrilerin geçtiği satırlar şöyledir<sup>15</sup>:

22 MU.IM.MA-an-ni-ma I-NA<sup>URU</sup> Ar-za-u-wa pa-a-un

23 nu-uš-ma-aš-kán GUD<sup>MES</sup>-un UDU<sup>HIA</sup>-un ar-ha da-ah-hu-un

24 EGIR-az-ia-za-ma-mu-kán<sup>LÚ</sup> KÚR ŠA<sup>URU</sup> Hur-ri KUR-e an-da ú-it

25 nu-mu KUR.KUR<sup>MES</sup> hu-u-ma-an-da me-na-ah-ha-an-da ku-ru-ri-ah-hi-ir

26 na-aš-ta<sup>URU</sup> Ha-at-tu-ša-pat URU-ri-aš I-aš a-aš-ta

27 LUGAL.GAL Ta-ba-ar-na-aš NA-RA-AM<sup>DUTU</sup> URU<sup>URU</sup> A-ri-in-na

28 nu-mu-za-kán an[

29 nu-mu ki-eš[ ]-mu MÈ-ia pi-ra-an

<sup>12</sup> Ünal 1997, 23. Hititçe'ye uyarlanarak Hitit çivi yazısının ortaya çıkmasına kaynaklık eden Eski Babil üslubundaki yazıyla Hititlerin tanışmasında o dönemlerde Hurri nüfuz bölgesi olan Kuzey Suriye'nin rolü genellikle kabul edilir [Rüster-Neu 1989, 15; Gamkrelidze 1961, 406-407, 414-415; Dinçol-Dinçol, 26; Hecker, 43; Alp, 23]

<sup>13</sup> CTH 4. Bu metin için bak. Melchert 1978, 1-22; Imparati-Saporetti 1965, 40-85; Houwink ten Cate 1983, 91-109; Houwink ten Cate 1984, 47-82; Kümmel 1985, 455-563.

<sup>14</sup> KBo X 2 Hititçe yazılmış iken, KBo X 1 aynı metnin Akkadca yazılmış olan nüshasıdır.

Hititçe metinde Hurri adının geçtiği yerde Akkadca nüshada "Hanikalbat" adı kullanılmıştır.

<sup>15</sup> KBo X 2 I 22-32

30 hu-u-wa-a-iş nu I-NA<sup>URU</sup>Ni-na-aş-ša MÈ-ia pa-a-un

31 nu-mu ma-ah-ha-an LU<sup>MEŞ URU</sup>Ni-na-aş-ša me-na-ah-ha-an-da

32 a-ú-ir nu EGIR-pa he-eş-şir

“Ertesi yıl Arzawa’ya gittim

Ve onların sığırlarını, koyunlarını aldım

Arkamdan Hurrili düşman ülkeye girdi

Tüm ülkeler bana karşı savaştılar

Sonra Hattuša şehri tek başına kaldı

Arinna’nın Güneş Tanrıçası sevgilisi Büyük Kral Tabarna’yı

beni [ dizine oturttu]

Benim [elimden tuttu] Ve benim önümde savaşa

yürüdü. Nenašša’ya savaşa gittim

Ve Nenašşalılar beni karşılarında

görünce (şehir kapılarını) tekrar açtılar.”

Bu satırlardan sonra da sırasıyla Ulma ve Šallahšuwa’ya seferler yapıldığı ve Hattuša’ya geri dönüldüğünden bahsedilir.

Yukarıda verdiğimiz pasajda anlatılan Hurrilerin Hitit ülkesinin içlerine kadar uzanan istilasını I.Hattuşili’nin Yıllıkları’nın üçüncü yılında gerçekleştirmiştir. Kral Hattuşili Arzawa’ya bir askeri sefer düzenlemiş ve o daha Arzawa’da iken arkasından Hitit ülkesine Hurriler saldırmışlar ve başkente kadar ilerlemişlerdir. Metindeki ifadeye göre Hattuša dışında tüm ülke Hurrilerin eline geçmiştir. Hurrilerin Hitit egemenlik alanına böylesine girmeleri, Hattuşili’nin Anadolu’nun batısında Arzawa’da sürmekte olan seferini yarıda bırakarak geri dönmeye neden olmuştur. Bu istila hareketinin Hititlerce beklenmeyen bir durum olduğu hem şimdi üzerinde durduğumuz bu belgedeki ilgili ifadelerden hem de aşağıda değineceğimiz ve bu olayı konu aldığı anlaşılan bir başka belgeden anlaşılmaktadır. Nitekim hemen geri dönen kral kendi ifadesine göre tanrısal desteği de arkasına alarak karşı sefer girişmiştir.

Metinde Hurri adı bir kez geçmekte bir daha hiç anılmamaktadır. Ancak anlatılanlar arasında kurulabilecek bağlantılar ve yine kimi olayların cereyan ettiği coğrafi sahne bize Hurrilere ilişkin yorumlar yapma olanağını sağlamaktadır. Hurri istilasının ardından I.Hattuşili'nin Nenaşsa, Ulma ve Şallahşuwa'ya yönelmesi, bu kentlerin muhtemel coğrafi konumları dolayısıyla M.Ö. 17. yüzyıl gibi erken bir tarihte Hurri bölgesi içinde olamayacaklarından<sup>16</sup> hareketle, istila neticesinde Hurri egemenliğini tanımış ya da bu istilayı fırsat bilerek Hitit egemenliğini reddetmiş kentler arasında olduklarını bize gösterir. Nitekim yukarıdaki pasajdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Hitit ordusunun bölgeye ulaşması üzerine geri çekilen Hurrilerden sonra Nenaşsalılar Hitit ordusunu karşılarında görünce şehrin kapılarını direnmeden açmışlardır. Bunu takip eden satırlarda da "(Ulmalılarla) ikinci kez savaştım.Ulma ülkesini mahvettim ve onu yerine [ ] otu ekdim" cümlesi okunur<sup>17</sup>. Şallahşuwa için de şöyle bahsedilir: "Şallahşuwa ülkesi ateş altında kaldı. Halkı ise bana köle olarak döndüler."<sup>18</sup> Bu iki kent ise Hurri tarafına geçmenin bedelini Hitit Kralı'na direndikleri için ağır ödemişlerdir.

Hititler, yine I.Hattuşili'nin Yıllıkları'ndan açıkça ve başka belgelerden de dolaylı olarak öğrendiğimize göre, batıda Arzawa seferine başlamadan önce Anadolu içinde siyasi birliği sağlamışlar ve arkasından da Anadolu'nun güneydoğusuna ve Kuzey Suriye'ye yönelmişlerdir. Geleneksel Hitit dış politikasında büyük bir ağırlık teşkil eden güneydoğu ve Suriye politikalarının temellerinin de atıldığı bu seferler<sup>19</sup> sırasında Hititlerin Hurrilerle karşılaşmış olmaları ve sözü edilen yerlerde karşılarındaki güçlerin Hurriler ya da Hurri destekli bölgenin yerlileri ya da diğer etnik unsurları olmaları gerekir. Bu seferlerle güneydoğu yönünde Hurrilere karşı ülkesinin güvenliğini sağladığına inanan I.Hattuşili, Anadolu'nun batısına yönelmiş olmalıydı. Ancak bahsedilen istiladan sonra, yıllıklarda anlatılanlara göre Hititler tekrar Anadolu'nun güneydoğusuna ve Kuzey Suriye'ye yönelmişler, bu bölge üzerinde etkili olmuşlardır. Her ne kadar askeri seferleri anlatan satırlarda Hurri sözcüğü geçmese de hedefteki yerlerin Hurri bölgeleri olduğunu biliyoruz. Nitekim Hurriler'in en batıya kadar olan yayılımının bu erken devre ait olmak üzere en azından, Hititlerin hedefinin çok daha gerisinde kalan Alalah'ı da içine alacak şekilde olduğu,

<sup>16</sup> Nenaşsa'nın yeri için Aksaray'ın 36 km. doğusundaki Nanessos/Nenizi (Del Monte-Tischler, 1978, 282-283); Ulma'nın Aksaray yakınlarında olduğu (Del Monte-Tischler, 1978, 452); Şallahşuwa'nın Elbistan yakınında, Kilikya'nın doğusunda olduğu (Del Monte-Tischler, 1978, 332) öne sürülür.

<sup>17</sup> KBo X 2 I 35-37

<sup>18</sup> KBo X 2 I 42-44

<sup>19</sup> KBo X 2 I 15-21

Alalah'ta (Tell Açana) bulunan Eski Babil metnindeki Hurrice özel adlar vasıtasıyla tespit edilebilmektedir<sup>20</sup>. Sadece Alalah değil, erken dönemlere ilişkin olmak üzere Suriye'deki diğer çivi yazılı tabletlerin bulunduğu merkezlerde de Hurri özel isimleri dolayısıyla yoğun Hurri varlığından söz edilebilmektedir.

I.Hattuşili'nin Yıllıkları'nda anlatılan olayların daha kapsamlı olarak ele alındığı öne sürülen ve bununla bağlantılı olarak içerik açısından söz konusu kralın dönemine ait olduğu kabul edilen metinlerde<sup>21</sup> de Hurrilere dair bahisler mevcuttur. Metinleri, tahrip olmaları nedeniyle tam olarak anlamak mümkün değildir. Kapsamlı yıllıklar olarak andığımız, parçaların bir araya getirilmesi ile elde edilen bu belgenin hem ön yüz ikinci sütununda hem de arka yüz üçüncü sütununda Hurri sözcüğü sık sık geçmektedir. Tam bir anlam çıkarmak güç olduğu için transkripsiyon ve tercümesini vermeden ele alacağımız bu belgedeki Hurrilere ilişkin kayıtlardan edilebilen bilgiler şöyle aktarılabilir:

Kapsamlı yıllıkların önyüz ikinci sütun üçüncü paragrafında<sup>22</sup> Hurrilerle dolaylı mücadeleden bahsedilir. İkinci yılda herhalde Hurrilerin geldiği ve Hititlere bağlı olan, aralarında sadece açıkça Şukziya'nın adının okunabildiği bazı kentlerin Hurriler tarafına döndüğünden bahsedilmektedir. Tam okunamayan satırlarda Hurrilerle mücadelelerden söz ediliyor olmalıdır. Lawazantiya ve Hurma kentlerinin adları görülürken, Hurma kentinin Hititlere sadakatine dair ifadeler yer almaktadır. Bu paragrafın sonunda Hurri ordusu arasında veba salgını çıktığı, Hurri ordusunun ölmeye başladığı ve onların komutanlarının öldüğü anlatılmaktadır.

Belgenin önyüz ikinci sütun dördüncü paragrafında<sup>23</sup> ise Hurrilerin Hurma'dan geri çekildikleri, kışı Şukziya'da geçirdikleri, veba salgını dolayısıyla olsa gerek ölümlerin sürdüğü ve isimleri sayılan beş komutanın da öldüğünden söz edilir. Bu arada Hitit Kralı ordu topladığını anlatır.

Önyüz ikinci sütun beşinci paragrafta<sup>24</sup> Arzawa seferinden bahis vardır.

<sup>20</sup> Wilhelm 1994, 13

<sup>21</sup> CTH 13. Şüpheli olarak I.Murşili dönemine de verilmek istenen bu metinlerde anlatılan bazı olayların I.Hattuşili'nin Yıllıkları ile kurulan paralellikler dolayısıyla bu kral zamanına ait olması gerektiği yine tartışmalı olarak kabul edilmektedir. Kempinski-Koşak 1982, 87-116'da incelenen metinler bu eserde şu düzenleme ile verilmiştir : A .KBo III 46 (2BoTU 17 A)+ KUB XXVI 275 B. KBo III53 (2BoTU 17 B )+ KBo XIX 90+ KBo III 54 (2BoTU 17 B )

<sup>22</sup> KBo III 46 öy. II 14-34. Bak. Kempinski-Koşak 1982, 92

<sup>23</sup> KBo III 46 öy. II 35-41. Bak. Kempinski-Koşak 1982, 93

<sup>24</sup> KBo III 46 öy. II 42-48. Bak. Kempinski-Koşak 1982, 93

Önyüz ikinci sütun altıncı paragrafta<sup>25</sup> sayılan bazı yer adları, Hurrilere dair tam anlaşılabilen bir cümleden sonra Arzawa'da kışın geçirildiği ve paragrafın sonunda da Hurri askerlerinin kralının öldüğü okunmaktadır.

Arka yüzde ise Hurri sözcüğü iki kez tespit edilebilmekle beraber<sup>26</sup> herhangi bir anlama ulaşmak mümkün değildir.

Bu belgede anlatılanlarla I.Hattuşili'nin Yıllıkları'nda anlatılanlar arasında kısmen benzerlik bulmak mümkündür. Üzerinde durduğumuz konu açısından bakıldığında Hurrilerle olan mücadele ve bunun anlatıldığı satırlarla aynı yerde söz edilen Arzawa seferi benzerliğin ana unsurlarıdır. Kapsamlı yıllıkların söz konusu diğer belgedeki anlatılanların daha ayrıntılı olarak ele alındığı metinler olduğunu kabul ediyoruz. Olayların gelişim sırasına ve sürecine bakılırsa, yıllıklar ayrıntılı olmadığı için oradan öğrenemediğimiz bazı gelişmelerden söz ediliyor olmalıdır. Yıllıkların ikinci yıl icraatı içinde anlatılan Anadolu'nun güneydoğusu yönündeki seferlerde doğrudan Hurrilerle mücadeleden söz edilmemesi, her ne kadar metinler tam olarak elimizde olmasa da kapsamlı yıllıklarda da doğrudan Hurrilerle çatışmadan bahsedilmemesiyle uyum içindedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu bölgedeki yoğun Hurri varlığı Hititlerin aynı bölgedeki etkinliği için daima bir zorluk oluşturmuş olmalıydı. Bölge kentlerinden kimi, Şukziya<sup>27</sup> örneğinde olduğu gibi, Hurrilerin elinde iken, kimi de Hurma<sup>28</sup> örneğinde olduğu gibi Hititlerin elinde ve onların bölgedeki faaliyetlerindeki üssü konumundadır<sup>29</sup>. Hurma'nın Hurrilerce, metinden açıkça böyle bir anlam çıkmasa da, belki kuşatılmış olması, onların Hurma'ya karşı olan tutumunu, belgedeki diğer anlatılanlar da dikkate alındığında da burada Hurriler ile Hititler arasında bir nüfuz mücadelesi yaşanmış olduğunu gösterir. Ancak bu sırada doğrudan bir Hitit-Hurri çatışmasının olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer böyle bir çatışma olsaydı onun da en azından kapsamlı yıllıklara yansımaları ne kadar tahrip olmuş da olsa belge üzerindeki kayıtlardan anlaşılması beklenirdi. Yıllıklarla asıl paralellik sunan kısım ise Arzawa seferinden söz edilen yerlerdir. Burada bazı kentlerin Hurrilerden yana sadakat değiştirdiği gibi bir anlam çıkıyor ki bu, I.Hattuşili Arzawa'da iken arkasından Hurrilerin başkent dışında tüm ülkeyi istila etmelerinin anlatıldığı yıllıklardaki satırlardaki ifadelerle uyum içindedir. Yine kapsamlı yıllıkların

<sup>25</sup> KBo III 46 öy. II 49-54. Bak. Kempinski-Koşak 1982, 93

<sup>26</sup> Kempinski-Koşak 1982, 91

<sup>27</sup> Del Monte-Tischler 1978, 363-364. Şukziya'nın Adıyaman'da Fırat yakınında Boybeyipınarı civarında olduğu yolunda görüşler vardır.

<sup>28</sup> Del Monte-Tischler 1978, 124-126. Hurma'nın lokalizasyonu için değişik görüşler bulunmakla beraber Hitit ülkesinin güneydoğusunda olduğu genellikle kabul edilir.

<sup>29</sup> Kempinski-Koşak 1982, 100



sözünü ettiğimiz satırlarında Hurri kralının ölümünden bahsedilmesi, böylece Hurri tehlikesinin belki de kendiliğinde ortadan kalkması, yıllıkların da devam eden satırlarında Hurrilerden bir daha söz edilmemesinin nedeni olabilir.

Hitit tarihinin erken evrelerine ait konuları içeren ve Hurrilere dair kayıtların da yer aldığı metinler arasında bir saray kroniği de bulunur. Puhanu adında bir üst düzey görevli tarafından yazdırıldığı için bu kişinin adıyla anılan kroniği<sup>30</sup> oluşturan metinlerin birinde Hurrilerden bahis vardır.

Belgedeki ilgili satırlar şöyledir<sup>31</sup>:

12 hur-la-aş na-ú-i ú-iz-zi nu pa-ra-a MU.4.KAM [pa-a-an-zi]

15 pu-nu-uş-ki-m[i ki-i k]u-it wa-al-ku-wa-an

16 [ ] [ t]e-ni UM-MA ŞU-NU-MA ERÍN.MEŞ [Hur-r]i ut-ni-ia-ú-iz-zi

“Hurrili henüz gelmez, dört sene [geçer].

Size (şunu) sorar[ım]: Nasıl bir kötü alamet

[ ] [ ]yiniz var? Şöyle (cevapladılar): [Hur]ri ordusu ülkeye gelmek (üzere)”

Hitit Krallığı'nın kuruluş dönemine ait olduğu içerdiği konular dolayısıyla anlaşılan bu kronikte anlatılan bazı olayların I.Hattuşili'nin Yıllıkları'nda anlatılanlarla paralellik gösterdiği görülmektedir. Yukarıda yaptığımız alıntıdaki satırlar da Hurriler söz konusu olduğunda yıllıklarda geçenlerle bağdaştırılabilmektedir. Bu metinde yer alan ve Hurriler gelmeden dört yıl geçtiğini anlatan ifade tek başına değil, devamı olduğu asıl metnin sonunda yer alan Halpa şehrine karşı hazırlıkların başlamasıyla ilgili bölüm<sup>32</sup> ve KBo III 40'ın başında bulunan bu hazırlıkların ihmal edildiğine dair anlatımlarla<sup>33</sup> birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Puhanu Kroniği'nde bir de kralın Arinna kentindeki muhalifleri ile yaptığı

<sup>30</sup> CTH 16. Puhanu Kroniği'ni oluşturan metinler KUB XXXI 4+KBo III 41, KBo III 40, KBo III 43 ve KBo III 42'dir. Bunlardan KBo III 40'ta Hurri adı iki kez geçer. Bu metinler Soysal 1987, 173-25'de incelenmiştir.

<sup>31</sup> KBo III 40 12, 15-16. Bak. Soysal 1987, 177, 181

<sup>32</sup> KUB XXXI 4+KBo III 41 20-24

<sup>33</sup> KBo III 40 1-8

mücadeleden söz edilir<sup>34</sup>. Anadolu'nun güneybatısında olduğu öne sürülen bu Arinna kentine yapıldığı anlatılan seferle yıllıklardaki Arzawa seferinin aynı olabileceği ihtimali de göz ardı edilemez<sup>35</sup>. Nitekim kronikte Arinna seferinden sonra bizim artık Hurri bölgesi olduğunu bildiğimiz Suriye'deki Halap'a<sup>36</sup> karşı sefer hazırlıklarının başlamasının emredilmesi, ancak bu hazırlıkların yaklaşan Hurri tehlikesi sonucu yarım kalması olayı, yıllıklardaki yine Anadolu'nun güneybatısına yerleştirilmek istenen Arzawa'ya seferin Hurri saldırısı ile yarım bırakılmak zorunda kalınmasıyla benzerdir. Buna göre söz konusu kronikte de yine Anadolu'ya olan Hurri istilasına dair bazı izler yakalamak ve Hititlerle Hurriler arasındaki mücadeleye dair izlenimler edinmek mümkündür.

Anadolu'nun güneydoğusunda girişilen askeri seferleri konu alan bir başka metinde de "Hurrilerin kralları" ifadesi vardır<sup>37</sup>. Tabletın büyük ölçüde tahrip olması dolayısıyla tam olarak anlaşılamayan bu metinde Hurrilerin hangi bağlamda yer aldığı da açıkça öğrenilememektedir. Diğerlerinin aksine bir kralın ağzından olayların anlatılmadığı bu belgede yine konunun Hitit-Hurri mücadelesi çerçevesinde geçtiği belli olmaktadır.

Hattuşa arşivinde Hurrilere dair kayıtların yer aldığı en eskiye ait içerikli belgelerden biri de Akkadca yazılmış olan Urşu adlı bir şehrin kuşatmasını konu almış olandır<sup>38</sup>. Urşu Kuşatması Metni olarak bilinen bu belgeye konu olan, günümüzdeki yeri kesin olarak bilinmeyen Urşu şehrinin söz konusu dönemde Hurrilerin etkili olduğu Güneydoğu Anadolu'da bulunduğu anlaşılmaktadır<sup>39</sup>. I.Hattuşili'nin Yıllıkları'nda bu kralın aynı yöndeki askeri seferinde uğradığı kentler arasında da sayılır<sup>40</sup>. Şehrin, belki de başarısızlıkla sonuçlandığı yolunda anlam çıkarılabilen kuşatmasını konu alan metinde Hurri adı üç kez geçer. Hurrilerin kuşatmada Hititlerin karşısında ve Urşu şehri yanında aldıkları belli olan belgede nasıl anıldıklarına bakacak olursak:

<sup>34</sup> KUB XXXI 4+KBo III 4 11-14

<sup>35</sup> Soysal 1987, 203

<sup>36</sup> Halap=Halpa(=Halep). Del Monte-Tischler 1978, 71-74

<sup>37</sup> KBo III 60 III 14.

<sup>38</sup> CTH 7. KBo I 11 no'lu bu metin Anadolu'nun güneydoğusunda olması gerektiği öne sürülen, ancak kesin olarak bugünkü yeri bilinmeyen Urşu adlı kentin Hititlerce kuşatılmasını konu alır. Bu metin Luckenbill 1921, 161-211; Güterbock 1938, 114 vd. ve Beckman 1995, 23-33'te incelenmiştir.

<sup>39</sup> Del Monte-Tischler 1978, 475-476. Urfa'da lokalize edilmesi de öne sürülen Urşu'nun, Amanoslar'dan Fırat'a kadar, Kargamış'tan Elbistan'a doğru olan genişçe bir bölgede aranması gerektiği kabul edilir.

<sup>40</sup> KBo X 2 I 16-17 (Urşu burada Warşuwa formundadır)

Urşu kuşatması metninin önyüzünde şu cümle okunur<sup>41</sup>: “Hurri usulüne göre bir koçbaşı yapın ve kullanın.” Kuşatma sırasında koçbaşı kırılmış, bunun üzerine öfkelenen kral yeni bir koçbaşı yapılmasını emretmektedir. Hurri tarzında bir koçbaşından bahsedilmesi, Hititlerin Hurrilerle daha önceden de mücadele ettikleri, onların savaş araç gereçleri hakkında bilgi sahibi olduklarını göstermektedir. Hurri tarzında bir koçbaşı tanımı, Hurrilerin bu uygarlık çevresinde bir tarz ortaya koyup bu tarz ile tanındıklarının küçük bir göstergesidir. Bu durum bizim daha sonraki devirlerden bildiğimiz Önasya’da ve özellikle de Hititler üzerinde etkili Hurri kültürü açısından değerlendirilirse anlam kazanır.

Metnin arka yüzünde Hurrilerin geçişi şöyledir<sup>42</sup>: “Yolları gözetleyin. Kim şehre girer ya da kim şehirden çıkarsa ona dikkat edin. Hiç kimsenin dışarıya düşmana Aruar’a, Halap’a Hurri ordusuna ya da Zuppa’ya gitmesine izin vermeyin. Onlar cevapladılar: Nöbetteyiz. Seksen savaş arabası ve sekiz ordu şehri kuşattı. Kralın gönlü ferah olsun. Görevimin başındayım.” Burada görüldüğü gibi Hurriler açıkça düşman olarak tanımlanmaktadır. Kuşatma sırasında hiçbir yardım almaması ve dışarı ile irtibatı olmaması istenen Urşu’ya yardım edebilecek olanlar arasında Hurriler de vardır<sup>43</sup>. Nitekim tekrarlamak gerekirse bu bölge Hurri nüfuz alanı içinde yer almaktadır. Urşu şehrinin Hurri vesayetinde olması da uzak bir ihtimal değildir<sup>44</sup>. Hurri adının belgedeki diğer geçişi ise bize Hitit-Hurri ilişkisi açısından açık bilgi vermekten uzaktır<sup>45</sup>.

Hurrilere ilişkin kısa bir kayıt içeren bir başka belge de birbirinden bağımsız konulardan bahsedilen KBo III 34 no’lu saray kroniğidir<sup>46</sup>. Hurri adının geçtiği iki satırlık paragraf şöyledir<sup>47</sup>:

24 URU<sup>U</sup>Ha-aš-šu-i m Ša-an-da-aš DUMU.É.GAL LÚ<sup>U[RU]</sup>Hu-ur-ma e-eš-ta hur-la-aš-ša

25 na-ah-ta nu eš-hé pí-en-ni-iš A-BI LU[GAL] IŠ-PUR ša-an ku-uk-ku-ri-eš-ki-ir

<sup>41</sup> KBo I 11 öy. 15. Bak. Beckman 1995, 26

<sup>42</sup> KBo I 11 ay. 23-27. Bak. Beckman 1995, 26

<sup>43</sup> Astour 1972, 104

<sup>44</sup> Gurney 1973, 245; Landsberger 1954, 64

<sup>45</sup> KBo I 11 ay. 31

<sup>46</sup> CTH 8. Sekiz ayrı paralel metin olmakla beraber, KBo III 34 daha tam olarak günümüze ulaşmıştır. I.Murşili zamanına ait olan bu belgede I.Hattuşili zamanının sosyal yaşam, idari sistem vs. konularında veriler, izlenimler sunulmaktadır. Witzel 1925, 118-125 ve Beal 1992, 529-556’da incelenmiştir.

<sup>47</sup> KBo III 34 I 24-25

“Hurmali saray oğlanı Šanda Haššuwa şehrinde idi. Hurilerden korktu. Beyine gitti. Kralın babası emir verdi ve onu sakatladılar”

Bu pasajdan Hurrilere dair edinebildiğimiz bilgi yine Hitit-Hurri çekişmesinin yaşandığı, adı geçen Hurma ve Haššuwa<sup>48</sup> şehirlerinin bulunduğu yer olması gereken güneydoğu bölgesine ilişkindir. Šanda<sup>49</sup> adında üst düzey Hititli bir görevlinin dirayetsiz tutumunun cezalandırıldığı anlatılması yoluyla bölgedeki Hurri etkinliğinin Hititler açısından ulaştığı can sıkıcı boyut ve Hititlerin burada Hurriler karşında verdikleri tavizsiz mücadele anlaşılmaktadır.

Yukarıda değindiğimiz Hurrilere ilişkin kayıtların yer aldığı çivi yazılı Hititçe belgeler, daha önce de belirttiğimiz gibi bu yazının henüz ortaya çıktığı, ilk olarak kullanılmaya başlandığı M.Ö. 17. yüzyılın ikinci yarısında cereyan eden olayları içermektedir. Ancak şüphesiz içerik açısından bu aidiyet geçerli iken belgelerin doğrudan söz konusu dönemden günümüze ulaşmayıp, daha sonraki zamanlarda yapılmış kopyalarının elimizde olduğu da hatırlanmalıdır.

Daha önce de vurguladığımız gibi Hitit Krallığı'nın tüm tarihi boyunca Hurrilerle olan ilişkisi göz önünde tutulduğunda giderek artan bir Hurri kültürü ve Hurriler aracılığıyla Hititlere aktarılan Mezopotamya kültürü etkisinin Hitit uygarlığındaki varlığı dikkati çekmektedir. Yine Hurri unsurunun giderek artan Hitit siyasal yaşantısındaki etkisi de göz ardı edilemez. Hitit-Hurri ilişkisinin çivi yazılı belgelere ilk yansımaları ise yukarıda verdiğimiz örneklerden de açıkça görüldüğü gibi sürekli mücadele halidir. Bu mücadelede, Hititlerin daha bu erken dönemlerinden itibaren belirledikleri ve bundan sonra tüm tarihleri boyunca devam ettirdiklerini izlediğimiz dış politikalarının ana yönü etkili olmuştur. Hititler, siyasal ve ekonomik nedenlerle Güneydoğu Anadolu ve Suriye yönünde dış politikalarının temel çizgisini belirlemişlerdir. Söz konusu bölgenin coğrafi konumu, Hititlerin burası ile ilgilenmelerinde önemli etkenlerden biridir. M.Ö. 2. binyılın en önemli siyasal ve kültürel merkezleri Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'ydu. Bu üç bölgenin arasında yer alıyor olması dolayısıyla Güneydoğu Anadolu ve Suriye, Anadolu'daki güçlerin Mezopotamya ve Mısır'la olan ilişkilerinde geçmek zorunda oldukları, güçlü oldukları

<sup>48</sup> Del Monte-Tischler 1978, 97-99. Hititçe çivi yazılı belgelerde Haššuwa'nın geçtiği yerlerdeki bilgilerin değerlendirilmesi sonucunda bu kentin Fırat'ın doğusundaki Birecik civarında olması gerektiği ileri sürülür.

<sup>49</sup> KBo III 34'te üst düzey bir görevli olarak karşımıza çıkan Šanda, Uršu kuşatması metninde bu kuşatmanın komutanı olan ve kral tarafından kuşatmadaki başarısızlıktan sorumlu tutulan Šanda ile aynı kişi olduğu kabul edilir. Beal 1992, 453-454

dönemlerde ellerinde bulundurmaları arzularadıkları yerd<sup>50</sup>. Ekonomik nedenler olarak da burasının konumu dolayısıyla Anadolu'dan, Mezopotamya'dan, Mısır'dan gelen ticaret yollarının geçtiği ve kesiştiği yer olması; bunun dışında, sahip olduğu M.Ö. 2. binyıl uygarlıkları için önemli kabul edilebilecek doğal zenginlikler sayılabilir<sup>51</sup>. Bu bölgedeki beylikler ya da şehirlerin Anadolu dışındaki güçlerin elinde bulunması, Anadolu'da olup bulunduğu topraklar ve civarını kontrol etmek isteyen bir güç için tehlike oluşturuyordu. Yine bölgenin yoğun Hurri varlığı dolayısıyla Hurri nüfuzu altında olması Hititlerle Hurriler arasında mücadelelere neden olmuş ve bu durum da erken dönemlerde belgelere yansımıştır.

Hurrilerin de batı yönünde ilerlemelerini sürdürdükleri ve bunun doğal sonucu olarak Hititlerin egemenlik alanlarına girdikleri, hatta Orta Anadolu'ya dek gelerek Hitit başkentini bile tehdit edebildiklerini görüyoruz. Askeri seferlerle, belgelere yansıyan Anadolu içlerine Hurri yayılımı, belki Hititlerin çabasıyla geri döndürülmüş gibi görünmekle beraber, Hurrilerin Anadolu'ya yayılımının önlenemediği daha sonraki dönem siyasal ve kültür tarihine göz atıldığında ortaya çıkmakta, hatta Kizzuwatna'da bir Hurri yoğun etnik varlığın yanı sıra siyasal varlığından da söz edilebilmektedir<sup>52</sup>. Anadolu'nun ikinci binyılına damgasını vurmuş kavimlerden Hurrilerin, bu dönem Anadolu uygarlıklarının en önde gelen temsilcisi Hititlerin çivi yazılı belgelerinde üzerinde durduğumuz erken devirde beklenin gerisinde bir sayıdaki kayıtlarla yer almalarına ve bunun bir nedeni olarak da öne sürülebilecek bu evreye ait belgelerinin sayıca az olmasına rağmen, bu kayıtlar sonraki siyasal, özellikle de kültürel etkileşimin ilk izlerini, istikametini daha bu dönemde ortaya koymaktadır.

---

<sup>50</sup> Kinal 1967, 193-194

<sup>51</sup> Kinal 1970, 3

<sup>52</sup> Alpman 1998, 31; Ünal 1997, 20; Wilhelm 1994, 23

### Bibliyografya ve Kısaltmalar

Alp, S., (tarihsiz). "Hitit Çağında Anadolu Coğrafyası: Bazı Atılımlar ve Yeni Umutlar," *Uluslararası I.Hititoloji Kongresi (19-21 Temmuz 1990)*, 21-24

Alpman, A., 1998. "Anadolu'da Hurriler," *III.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 27-37

Astour, M.C., 1972. "Hattusilis, Halab and Hanigalbat," *JNES* 31, 102-109

Balkan, K., 1957. *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Ankara

Beal, R. H., 1992. *The Organisation of the Hittite Military*, Heidelberg, (THeth 20)

Beckman, G., 1995. "The Siege of Urşu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography," *JCS* 47, 23-33

*BoTU*: Forrer, E., *Die Boghazköi-Texte in Umschrift (WVDOG 41/42)*, Leipzig, 1922-26.

*CTH*: Laroche, E., *Catalogue des Textes Hittites*, Paris 1971

Del Monte, G.F.-Tischler, J., 1978. *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Wiesbaden

Dinçol, A.-Dinçol, B., (tarihsiz). "Eskiçağ'da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar," *Boğazköy'den Karatepe'ye*, 20-37

Gamkrelidze, Th.V., 1961. "The Akkado-Hittite Syllabary and the Problem of the Origin of the Hittite Script," *Archiv Orientalni* 29, 406-418

Garelli, P., 1963. *Les Assyriens en Cappadoce*, Paris

Gelb, I.-Purves, P.M.-Macrae, A.A., 1943. *Nuzi Personal Names*, Chicago

Gurney, O.R., 1973. "Anatolia c.1750-1600 B.C.," *CAH* II/1, 228-255

Güterbock, H.G., 1938. "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200, Zweiter Teil:Hethiter," *ZA* 44, 45-149

Hecker, K., (tarihsiz). "Çivi Yazısının Kökeni Hakkında," *Uluslararası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri (19-21 Temmuz 1990)*, 43-52

Houwink ten Cate, H.J., 1983. "The History of Warfare According to Hittite Sources: The Annals of Hattusilis I," *Anatolica* 10, 91-109

Houwink ten Cate, H.J., 1984. "The History of Warfare According to Hittite Sources: The Annals of Hattusilis I (Part II)," *Anatolica* 11, 47-82

Imparati, F.- Saporetti, Cl., 1965. "L'autobiografia di Hattusili I," *SCO* 14, 40-85

*KBo*: Keilschrifttexte aus Boghazköi

- Kempinski, A.-Koşak, S., 1982. "CTH 13: The Extensive Annals of Hattusili I(?)," *Tel Aviv* 9/2, 87-116
- Kınal, F., 1967. "Yamhad Krallığı," *TAD* 5/8-9, 193-211
- Kınal, F., 1970. "Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi," *Atatürk Konferansları* 4, 3-13
- KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi*
- Kümmel, H.M., 1985. "Die Annalen Hattusilis I," *TUAT* I/5, 455-563.
- Landsberger, B., 1954. "Assyrische Königsliste und 'Dunkles Zeitalter' (continued)," *JCS* 8, 47-73
- Laroche, E., 1966. *Les Noms des Hittites*, Paris
- Luckenbill, D.D., 1921. "Hittite Treaties and Letters," *AJSL* 37, 161-211
- Melchert, H.C., 1978. "The Acts of Hattusili I," *JNES* 37, 1-22
- Rüster, C.-Neu, E., 1989. *Hethitisches Zeichenlexikon*, Wiesbaden
- Sevin, V., 2003. *Eski Anadolu ve Trakya*, İstanbul
- Soysal, O., 1987. "KUB XXXI 4+KBo III 41 und KBo III 40 (Die Puhanu Chronik) zum Throneit Hattusilis," *Hethitica* 8, 173-25
- Ünal, A., 1997. "Hurriler, Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler," *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara, 11-35
- Wilhelm, G., 1994. *The Hurrians*, Warminster
- Witzel, M., 1925. "Hethitische miszellen," *JSOR* 10, 118-125